

27.

DÁVID FERENC VALLÁSA

ÍRTA:
BENCZÉDI PÁL.

1939.

„PALLAS”-KÖNYVNYOMDA CLUJ, STR. VLAHUȚA 3.

Ezelőtt éppen 360 esztendővel történt,¹ hogy Blandrata György az erdélyi fejedelmi udvar orvosa és egyik kiváló diplomatája behívta az országba Socinus Faustust. A 39 éves hittudós éppen ebben az időben emelkedett európai hirnévre. Baselben egy vitatkozás alkalmával nagy diadalt aratott újabb könyvével, melynek tartalma és címe Jézus Krisztus üdvözítő munkájáról szólt, (De servatore Iesu Christo) korábbi hirneve még öregbedett. A Socinus Faustus behívásának az volt az oka, hogy Blandrata György mindenképpen le akarta beszélni és beszéltetni Dávid Ferencet, hogy a Krisztus nem imádásának tanát hirdesse. Socinus Faustus vállalkozott a feladatra, Baseltől Lengyelországon át bejött Erdélybe és Dávid Ferenc lakásán szállott meg. Itt volt 1578 novemberétől 1579 áprilisáig, mikor Dávid Ferenc, aki azt hitte, hogy az ő kikémlelésére és elárulására jött ide, kiutasította a lakásából és Socinus Faustus a vád ellen tiltakozva,² elhagyta a Dávid Ferenc hajlékát és elhagyta örökre Erdélyt is, hogy a lengyelországi unitárizmusnak legyen egyik kiváló munkása és vezére. Ha meg akarjuk érteni azt a nagy tragédiát, amely már ebben az évben Dávid Ferenc elítélésével és halálával végződött, bele kell éljük magunkat a XVI. századi reformáció szellemébe és világnézetébe. Akkor kicsiny kérdésekből nagy kérdéseket csináltak.

A reformáció lényegében a szellemi szabadság forradalma volt. Egyszerre azonban a legtisztább eszmék sem valósulnak meg. A középkor napja leáldozott, de a visszfényé ott van még a hegyek és bércek tetején. A reformátorok ragaszkodtak a szellemi és erkölcsi szabadsághoz, de csak a maguk számára. Az övétől eltérő nézetekkel, meggyőződésekkel nem tudtak megbarátkozni:

¹ 1578 november.

² Jakab Elek; Dávid Ferenc emléke. 225 l.

„Igazságtól fertőzött lelkük“, — hogy a Nyirő József kifejezésével éljünk, — valósággal visszaborzadott, poklot és örök kárhozatot emlegetett, valahányszor mások meggyőződéséről volt szó. Nem akarom a Kálvin eljárását említeni, aki egykoron az inkvizíció üldözése elől Genf szabad területére menekült és ezen a területen máglyára juttatta az inkvizíció üldözése elől menekülő Servét Mihályt, mert a Kálvin és Servét teológiája között óriási különbség volt, hanem felhozom példának a Luther és Zwingli esetét. A marburgi megbeszélés alkalmával Luther és Zwingli az urvacsorai tanra nézve megegyezést akartak létesíteni. A megegyezés nem sikerült. A bucsuzáskor Zwingli sirva nyújtotta *reszkető* kezét Luther felé. Luther visszautasította, mert ő is csak egy igazságot ismert el igazságnak: a magáét. Pedig őt ugyyszólva a külső körülmények hajtották bele a reformációba. Tulajdonképpen eredetileg nem akart szakadást az egyházban, hanem csak belső reformokat a katholicizmusban. A követ azonban eldobták és nem lehetett előre megállapítani, hol esik le és milyen változásokat fog létrehozni.

A Blandrata és Dávid Ferenc vitája és kezdetben csak oly elvi kérdések körül forgott, mint a Lutheré és Zwinglié. A vallásszabadság klasszikus földén, Erdélyben sem végződhetett úgy, ahogy végződnie kellett volna: kiegyezéssel, hanem olyan tragédiát vont maga után, ami miatt Blandrata sok és jól megérdemelt gáncsot kapott az unitárius egyháztörténelemben. Dávid Ferenc hiven és igazán megmaradott az Isten teljes egyszemélyűsége mellett és a Jézus nemimádásának tana mellett. Közte és Blandrata között most már valóságos személyi gyűlölködés támadott. Blandrata vádlóul lépett fel Dávid Ferenc ellen. Tanítását, újításnak nevezte, sőt megkockáztatta azt a vádat is, amit oly sokszor és oly igazságtalanul hoznak fel Dávid Ferenc ellen, hogy az ő tanai judaizmusba, zsidózásba és atheizmusba, istentelenségre vezetnek. Az erdélyi unitárius papság és nemesség tulnyomó többsége Dávid Ferenc mellett volt, de Blandrata a fejedelmi hatalom segítségével Dávid Ferencet Déva várának börtönébe juttatta. Az utókor Dávid Ferenc számára a halhatatlanság dicső koszoruját fonja, a Blandrata nevét pedig minden nagy érdeme mellett is, lelkesedés és példamutatás nélkül kell feljegyezzük. Blandrata kiváló tehetség volt, az unitarizmus érdekében is sokat tett. Ő is sokszor ki volt téve halálos veszedelemnek, de mégis csak humanista

volt, aki szerette az életet és öregedő korában inkább választotta a megalkuvást, mint az elvszilárdság és a mártiromság örökzöld babérját, vagy legalább is a Dávid Ferenc hitének megértését. Életében elvette munkájának jutalmát, az utókor nem tartozik olyan hálával neki, mint az önfeláldozás vértanujának.

Ez alkalommal nem célunk a különben mindig érdekes események beható tárgyalása. Déva vára, Dávid Ferenc vértanu halála, Dávid Ferencsel kapcsolatos minden esemény számot tarthat mindenkor érdeklődésünkre. Most azonban a Dávid Ferenc vallásával óhajtunk foglalkozni s ezért az eseményekből csak éppen annyit adunk elő, ami a feladatunk megvilágítására szükséges.

Amikor azonban a Dávid Ferenc vallásáról s általában a vallásról beszélünk, a következő megkülönböztetéseket kell tennünk. Meg kell különböztetnünk a hitet, a vallást, az egyházat, a dogmát és a teológiát. Ezek egymással mind összefüggésben vannak, de azért még sem egy és ugyanaz az egész. A hit: vallásos érzelem, vallásos élmény. Ez az alapja a vallásnak. A vallás már a hitnek kifejlesztése, érvényesülése az emberben egy világkép és életfolytatás megalkotásában. A vallás többeket egybekapcsol, akiknek a hitük esetleg nem is egyezik teljesen. A keresztény vallásos élet ápolására, fejlesztésére létesült az egyházi szervezet.

Tehát a hit és valláshoz legközelebb áll az egyházi szervezet. Ez azonban már nem elv, hanem elvek alapján álló intézmény. A keresztény egyház a hit igazságait tételekbe foglalta, zsinati gyűléseken rendszeren nagy viták után dogmának, hittörvénynek mondotta ki. Ezek a hittörvények rendszerint a Credo-hiszek szóval kezdődnek s ezért credonak, máskor hitvallásnak is nevezik. A hitvallásnak a dogmától van árnyalati különbsége is, amennyiben nemcsak közületnek, hanem egyeseknek is lehet hitvallása, mint amilyen pl. a Tolsztoj Leó gróf hitvallása. Ez azonban csak a modern idők terméke. A dogma tehát a régi értelmezésében az igazságnak végső kifejezése, aki azt el nem fogadta, eretnek és viselnie kellett az eretnekséggel járó minden következményt. Ezek a következmények pedig borzasztó súlyosak voltak. Ma a hitvallásnak szeretünk enyhébb értelmet adni, ami a Dávid Ferenc nézete is volt: mindenki azt a vallást, vagy hitvallást kövesse amelyet akar. Ebben az esetben a dogma gyűlöletes jelzője elesik.

A teológia már tudomány. A hitnek, vallásnak, egyháznak

mindennemű kérdéseivel foglalkozik. Esetleg nem hívő ember is foglalkozhatnék vele. Ez tehát legtávolabb áll a hittől és vallástól.

A reformáció maga egy nagy szellemi forradalom. A léleknek felszabadulása a középkori skolasztika, dogma és pápai uralom alól. Ennek a fölszabadulásnak, mint annyi mindennek a szellemi világban, két arca volt. Egyik a jövőbe nézett, a másik a múltba. A jövőbe néző arc követelte a lélek számára a szabadságot, a haladást és fejlődést, a múltba néző pedig kereste azt a szilárd alapot, amelyre támaszkodni akart. A pápai hatalmat, mint az egyházi életnek legnagyobb támaszát első sorban az akkori visszaélések miatt dobta el, de a reformáció lényege ezen kívül is az egyéni szabadság után való vágyból származott. Minden új eszme szoros kapcsolatban van kora alkalmi eszméivel, tévedéseivel. A pápák a XVI. században éppen úgy át voltak hatva a renaissance és a humanista eszméktől, mint az olasz irodalom és művészet általában. Talán ez okozta azt, hogy a bűnbocsátó cédulákkal való visszaélést is megnyerték anyagi ügyeik rendezése és előmozdítása érdekében. Ez a kisiklás lett egyik erős alkalmi oka a reformációnak. Egy oly komoly lélek, mint amilyen Luther Márton volt, teljes erejével fölháborodott az ellen a pogányosan könnyelmű eljárás ellen, amit a bűnbocsánattal kapcsolatosan szelvényekben, hosszában gyakoroltak. Luther lelkében föltámadott a régi Augusztinus-féle tan, amely ezen a világon mindenütt bünt, bünt és bünt lát. A véghetetlen emberi bűnnel szemben nem lát semmi kiutat, csak a Krisztus vére által nyert kegyelmet. Ezt a tant a reformációnak másik nagy alakja: Kálvin János még jobban és határozottabban kidolgozta és ki is hangsúlyozta.

A reformáció arculata a katolikus egyház kiépített rendszere ellen visszatekintett egészen a *bibliáig*, a bibliát mondotta az egyház épülete szilárd alapjának, de alapelveit nem tudta következetesen levonni. A Biblia mellett megtartotta az apostoli hitvallást, a szentháromság tanát és Szent Ágoston tanát bizonyos változtatással és mértékben. Az őskeresztény dogmákat olyan fontosnak tartotta, hogy nem tartotta kereszténynek azokat, akik ettől eltértek. A keresztény vallást *váltság* vallásának fogta fel és egy lépés engedményt sem tett akkor, amikor más felfogás is előtérbe került. Azt éppen annyira igyekezett elnyomni, mint maga a középkori inkuizíció.

A reformációnak ez a két iránya (a lutheri és kálvini irány-

zat) a vallásos gondolkodásnak ahhoz a típusához tartozik, amely az életben mindig a sötét oldalt látja. James Vilmos a nagy amerikai lélekbuvár az ilyen lelkeket kétszerszületett lelkeknek nevezi. Egy nagy lelki átalakulás, egy damaszkuszi-úti Pál fordulása alkalmával születnek ujjá. A lutheri és a kálvini reformáció azt a vallásos típust ábrázolja. Egészen természetes, hogy azok, akik ennek a vallásos iránynak a hívei, más vallásos irányt nem tudnak elfogadni. Természetesen nagy félreértés volna, ha a vallásban csak az élet sötét oldalait látnók. A bűn általánosságával szemben áll az isteni kegyelem végtelen nagysága. Krisztusnak kereszten kifolyt vére engesztelő áldozat lett s ezáltal az eddig elesett ember kegyelmi állapotba jutott. Ugy jut az ember a sötétségből a világosságba, a bűnös állapotból a kegyelem állapotába. Ezen az állásponton a Krisztus örök istensége és a három első keresztény zsinat által hozott határozat lényeges kelléke a kereszténységnek,

A James Vilmos valláslélektana szerint, a vallásos gondolkodásnak egy másik típusa is van: az egyszerszületettek csoportja. Ezek az életben a jót, a boldogságot, a szépséget és örömet látják, a bánat, szenvedés és bűn csak futó fellegek, melyek eltűnnek az égről s amelyek jelenléte mögött is ott van, ha nem is látjuk mindig, a kéklő ég. Ennek a vallásos iránynak a hívei abban a meggyőződésben vannak, hogy Isten mindig mi velünk van. „A mennyei Atya azt akarja, hogy senki el ne vesszen, hanem mindenki az örök életre jusson“. Az Isten mindenkor velünk van. Ha el is hagytuk, csak kezünket kell kinyujtsuk és ő már várakozik mi reánk, ahogy Wilde Oszkár mondja.

Ezen az állásponton Jézus embervolta kerül előtérbe. Itt nincsen eredendő bűn, nem beszélünk az akarat teljes megromlásáról, nem veszett el az emberi nem, tehát helyettes elégtételről egyáltalán nincsen szó és megváltásról is egészen más értelemben.

Amikor mi ezeket a valláslélektani megállapításokat megtettük, már eleve eltértünk attól a szokásos megállapítástól, hogy a végső fokon csak egy vallás lesz, mert csak egy igazság van. Igaz, igazság csak egy van, de az igazságnak az emberi lélekben való visszatükröződése nagyon különböző. Igaza van Apáthy Istvánnak: „Az egy akol és egy pásztor eszméje juhoknak nézi az embereket“. Amikor azonban elismerjük a különböző hitnézetek, vallásos meggyőzések jogosultságát, akkor egyuttal erősen tiltakozunk az ellen, hogy ezt a vallásos közönnyel, a nemtörődöm-

séggel egynek vegyék. Egy embernek csak egy vallása lehet, de az legyen valóban vallás, meggyőződés, legyen bizonyos mértékig fanatizmus. Egyik embert egyik vallásos gondolat, vallásos élmény, a másikat a másik táplálja termékenyen. A lutheri vallásban a megkülönböztető vallásos élmény az ujjászületés, a kálvini vallásban az előreelrendelés, a predestináció gondolata. Az unitárius vallásban pedig az, amit főnebb említettem: az a mélységes mély meggyőződés, benső lelki tapasztalat, hogy *Isten mindig mi velünk van*. Maga az unitárius reformáció a reformációnak harmadik ága: *a szabad bibliai gondolat reformációja, a Krisztus iránti vidám lelkiismeret reformációja, az Isten által betelt emberségség reformációja*. (Tollin: Servét Mihály jellemrajza. 71) Az egyénnek hite határozott színezetet ad annak a vallásnak, amelynek hive. A hit különböző volta semmiképpen sem lehet oka társadalmi ziláltságnak, mert a hit bizonyos tekintetben egyéneenként különbözik.

A fentiek alapján könnyű megállapítani, hogy a harmadik, vagyis az unitárius reformáció a reformáció beteljesülése, vagyis a reformáció reformációja. A különböző meggyőzések között az élet-halál harc elkerülhetetlen volt.

Ezek előrebocsátása után igyekezzünk megállapítani Dávid Ferenc vallását. Hiszen egy vallásalapítónak bizonyára vallása is van. Dávid Ferenc a reformáció hajnalán, 1510-ben Kolozsvárt született. Hazai tanulmányai befejezése után valószínűen Páduában, a renaissance és humanizmus eme központjaiban tanul. Kora uralkodó eszméi iránt teljes odaadással érdeklődik s ezért meglelt férfi korában, 1535—38-ig Wittenbergben, a reformáció szellemi központjában tanul. A reformáció vezéreivel megismerkedik, de hazatértekor még mint katolikus pap foglal állást. Pedig már a hitjavítás hive. Ő is úgy gondolkozott, mint Luther pályája elején: a reformot magában az egyházban akarta végrehajtani. Ez Erdélyben éppen úgy nem volt lehetséges, mint Németországban. Dávid Ferenc, midőn a reformáció sodrába áll, Erdélyben a lutheri reformáció volt elterjedve. Ez volt az a hatalmas irányzat, amely *magát a hitjavítást*, tehát nem egy felekezetet, képviselte. Az egyházak, felekezetek között ekkor még a határvonal a mai értelemben nem volt megvonva. Egészen a véletlen dolga, hogy először a lutheri és azután a kálvini iránynak is a hive volt. Az eszméknek, társadalmi mozgalmaknak nagy forradalmában nem

mindig lehet logikus következményeket találni. Dávid Ferenc életében is találunk olyan helyeket, midőn mint vezető ember olyan álláspontot véd, amely későbbi tanításaival ellenkezik. Ilyen a Stancaroval és Kálmáncsehivel való vitája. Azonban ez csaknem minden vezető embernél előfordul. Abban az időben senki sem tudta, hogy a hitjavítás mozgalma mire fog vezetni. Dávidot a reformáció áradata magával ragadta. Először talán csak magával sodorta, de csakhamar kitűnt, hogy az ár nem sodorhatja el és hogy az árnak nemcsak *uszója*, hanem *irányítója is*. Nem esküdött egyetlen reformátorra, egyetlen „emberi” tekintélyre, egyetlen tételre sem, hanem mindig az igazság, a szentírás és azoknak lelkiismeretes megvizsgálása lebegett szemei előtt. Dávid Ferenc sohasem tette magáévá sem a lutheri sem a kálvini hittani rendszert. Ezért nem lehet azon csodálkozni, hanem éppen, természetesnek kell vegyük, hogy Dávid Ferenc munkássága az unitárizmusban csucsosodott ki. Ez a dolgoknak természetes rendje.

Éppen ezért a Dávid Ferenc lelki fejlődését csak a megnemértés tekintheti könnyű, fölületes vallásváltoztatásnak, amint az elfogult történetírás oly gyakran tette. Nem fogadhatjuk el tehát Pokolynak, a különben jeles egyháztörténetírónak az elfogult szász történetíró (Schaesius) alapján irt következő jellemzését:¹ „Csodamód ujságszerető, szerfelett dicsvágyó és a szinpadias vitatkozásokat annyira kedvelő férfiú volt, hogy soha nyugodni, sem magával egyenlőt — hagyján, hogy nagyobbat — türni nem tudott. Az igazság szép hives patakára kívánczó lelke „csodamód ujságszerető” volt, szerfelett fogékony a hirtelen benyomások iránt és érzéketlen a haladás nagy törvényeivel szemben. Az egykorukat, a megnyert elvtársakat fogvatartó, szinte elbűvölő külszin leple alatt nem a vezér, nem a mester, hanem az örökösen vezetett, örökös tanítvány van valóságban, aki csak a részletkérdések igazsága iránt bir fogékonyssággal.” Ez a jellemzés azért jellemző, mert a valóságnak éppen az ellenkezőjét mondja. Dávid Ferenc szellemi fejlődését nem lehet „a szerfelett való ujságkeresés” fogalmával összezavarni. Az ilyenek a divatnak hódolnak, a hatalmasok kedve szerint hajbókolnak és nem szokták a Golgotha utját járni.

Dávid Ferenc tehát, midőn beleáll a reformáció sodrába, elő-

¹ Pokoly József: Az erdélyi ref. egyháztört. I. k. 183 l.

ször az Erdélyben gyorsan és legelőször elterjedett lutheri reformációnak a hive és harcosa. Teljesen a véletlen dolga, hogy nem ebben az irányban fejtette ki reformtevékenységét. A Luther reformációja tulajdonképpen a germán szellem szülötte. Teljes mértékben tehát csak a germán lelket elégitheti ki. Még a vezető reformátorok maguk sem látták a hatalmas mozgalom teljességét. Nem lehet azon csodálkozni, hogy midőn egy más irányzat, a genfi reformáció eszméi jutnak Erdélybe, Dávid Ferenc „a magyar vallásnak, vagy kolozsvári vallásnak“ nevezett kálvini iránynak lesz az irányító vezére. Nagy gondolat él a lelkében: Erdélyben a reformáció hiveit, a szászokat és a magyarokat egyesíteni akarja. Az egyezés nem sikerült; a nagy társadalmi elgondolás csak terv maradt, a szászok külön megmaradtak a Luther tanai mellett, a magyarok pedig Dávid Ferencel és sok más kiváló reformátorral Kálvin tanai alapján reformáltak. Itt jegyezzük meg jól, hogy amikor Dávid Ferenc a kálvini irányra tért át, csak az urvacsorai kérdés volt előtérben. A vallás többi és ennél mai szemmel nézve, lényegesebb kérdései csak ezután következtek. Akkor azonban, minden nagy kérdés volt: a kis *i*-ota betűért is nagy dolgot műveltek. Ennél nagyobb kérdések is csakhamar előtérbe kerültek. Előtérbe került természetesen a szentháromság kérdése is. A némely és mondhatnók ellenséges történetírók Dávid Ferencnek ezt a lelki alakulatát mások hatásának tulajdonítják. Pokoly szerint Blandrata beavatta Dávidot „a magatudományába“. A kortárs Mélius Péter óta számtalanszor megisméltődött az a vád, hogy Dávid egyszerűen átvette a Genf mellett megégetett Servét tanait, mert az üldözött „Kereszténység visszaállítása“ című könyvéből Erdélybe is eljutott néhány példány. Természetesen Servét és Blandrata is hatott Dávid Ferencre, de ez a hatás nem szolgai hatás volt. Olyan munkamegosztás nincs a szellemi életben, hogy az egyik megszüli az igazságot és a másik trombita-hangjával és éles dialektikájával tovább terjeszti. Dávid Ferenc lelke elég nagy és elég gazdag volt ahhoz, hogy eszméket termeljen, igazságokat állapítson meg. Valószínű, hogy Blandrata és Servét hatása nélkül is elért volna az Istenegység eszméjéhez. Dávid Ferenc ugyanis a reformáció alapelvéből a végső következtetést is levonta. Sok tekintetben eltérő szellem volt Luthertől és Kálvintól. Kálvin már 27 éves korában megállapította teológiáját és ki is adta „Institutio“ címen. Ettől lényeges

kérdésben el nem tért egész életében, legfönnebb egyes tételeit még szigorította. Ugyanez a lélek volt Luther is. A lelkükben kialakított vallásos világképhez keresték a történelmi és bibliai alapot. A középkori kereszténység ennek nem felelt meg, de megfelelt az őskereszténység néhány zsinati végzése, a niceai, kalcedoni, konstantinápolyi stb. hitvallás és a bibliát is ezen szempontok szerint magyarázták. Dávid Ferenc ellenben fölszabadította magát minden teológiai hagyomány alól, tehát az őskeresztény dogmák hatása alól is. A bibliát minden előre elfogadott álláspont nélkül igyekezett megérteni. Áttanulmányozza az őskeresztény egyház történetét. Tanulmányainak eredményét néha prédikációiban is kifejezésre juttatja. „A királyok krónikáiból megtetszik, írja 1560-ban, hogy Krisztus születése után 230 esztendővel kezdetét azelőtt az apostolok közt és az ő tanításaikban hírét sem hallották sem az állatnak (lényegnek), sem a személynek; hanem mint a görög filozófus, Tertullianus Istennek gyülekezetébe akada, akkor találták ki ez igéket s átok alatt meghagyták, hogy Istent minden így vallja s e hitet felvegye; azután Athanasius 325 esztendővel kezdette ugyanezt erősíteni s császári hatalommal elfogadtatni; szintazonképen 400 esztendő elteltével Ágoston és Hieronimus idejében.“¹

A legelső, aki az állatról vagy alanyról — substantia — a vitás kérdést támasztotta, Osius kordubai püspök volt, amiből sok tévelygés származott... Mily egyszerű az apostolok tudománya, ők mindig egy Mindenható Atya Istenről prédikáltak; Jézus a tanítványokat így tanította könyörögni: Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben! János így kezdi egyik beszédét: Ez az örök élet, hogy megismerjenek téged egyedül igaz Istennek és akit elbocsáttottál a Jézus Krisztust! Mily egyszerű, tiszta és könnyű ezt megérteni.“² A többiekben bírálja a háromságtant s azzal fejezi be: „Ime a kereszténység eltévelyedése, a Szentírás e helyeinek felforgatása, a régi egyszerűségnek összebonyolítása által.“

E megállapítás akkor történt, mikor még Dávid Ferenc a kálvinhitűek püspöke volt. A kérdés fokozatosan megért benne. 1566-ban egy iskolalátogatás alkalmával kipattant a szikra, amelyből nagy tűz lett. Károlyi Péter rektor az iskolában az egy Isten-

¹ Horváth Cyril: Magyar irod. tört. I. 234.

² Horváth Cyril: i. m. 234. 1.

ről tanított éppen, mikor Dávid Ferenc, mint p'ebános látogatást tett. Károlyi a háromságban értelmében magyarázott, Dávid Ferenc ellene szólt: „Az Isten lélek, lélekben kell őt imádni, szellemünkkel s szívben hozzá emelkedni.“ Oly szép és nagy gondolat, amely a mai emelkedett lélek benső sugallatára mutat: itt nem a tudós dogmatikus, nem a teológus beszél, hanem az evangélium által ihletett lélek. Károlyi Péter megijedett Dávid Ferenc vallásától és Méliusz Péterhez folyamodott segítségért. Ezzel Méliusz Péter és Dávid Ferenc utjai ketté válnak, hogy azután csak szóbeli vagy írásbeli vitatkozások alkalmával találkozzanak.

Dávid Ferenc azonban nem magánember volt, hanem a reformáció egyik vezére. Ahogy a Kálvinhitűekkel megtörténik a szakítás, zsinat zsinatot, vitatkozás vitatkozást ér. Dávid Ferenc a vitatkozásokban nagy sikereket ér el. Ebben nemcsak trombitahangja, hanem éles dialektikája és bámulatos bibliajártassága is segítette.

A viták és megbeszélések eredményeképpen hitvallást állítottak össze, amelyben minden bizonnyal Dávid Ferenc is részt vett. Ebben azonban már látszik, hogy sok mindenre figyelemmel kell lenni. Egyszerre nem lehetett átjutni az u. n. tiszta unitárizmusra. A régi teológiai hagyományokból valaminek meg kellett maradnia. A Szentháromságot azonban már teljesen bibliaellenes tannak mondja. Dávid Ferenc „Rövid magyarázat“ című 1567-ben megjelent művében Krisztusról így ír:

„Annakutánna hiszünk egy urunkban, Jézus Krisztusban, kinek általa mindenek vannak (I. Kor. 8), magasságbeli Istennek Fiában (Luk. 1.), mely az Atya Istennek erejével árnyékolatván, fogantatott Szent Lélektől a Szűz Máriának méhében (Luk. 2., Máté 1.), mely Krisztusban az Atya Isten az utolsó időben magát megjelentette. (Zsid. 1.)

Ezt az Istennek fiát sem láthatatlannak, sem halhatatlannak, sem mindenekfelett való Istennek, avagy kiből mindenek volnának, sem önmagától való Istennek soha nem valljuk lenni“.

Folytathatnók Dávid Ferencnek többi ugynevezett credoját, hitvallását egészen a legutolsó munkájáig és haláláig, de azok nem mutatnak sehol lényeges változást. Jézust gyakran Istennek nevezi a szentírás egyes helyei alapján, azonban ez az Istenség, amint Iván László kifejti, más, mint az Atya istensége. Az Isten szó itt csak jelzőnek felel meg és isteninek értendő. Így tehát Dá-

vid Ferencnek az unitarizmusában nem volt változás. Az újítás vádja erőszakolt volt. Dávid maga tiltakozott is az ellen, mert állítása szerint a gyulafehérvári és nagyváradi hitvitákon azok a kérdések, melyeket Blandrata ujaknak mondott, mind előfordultak és maga Blandrata is helyeselte akkor. Kanyaró szerint Blandrata kishitűen lebeszélte Dávidot arról, hogy vallásáról határozottan kifejtse álláspontját.

Az egyházi beszédeken kívül még Dávid Ferencnek vita-iratai, valamint a vitatkozásai érdemlenek kiváló figyelmet. Azonban ezeknek tüzetes megvizsgálása nagyon igénybe venné időnket. Csak egyet kell megemlítenünk, a *De dualitate*, a kettősségről való posthumus iratát, amely nagyon megkínosította a történetírókat. Ugyanis Jakab Elek nem tartotta a Dávid Ferenc művének és nem foglalkozott vele. Pokoly annak tartotta, de őt nem segítette elő Dávid Ferenc megértésében, hanem megmaradott abban a tévedésében, hogy Dávid Ferencnek ingadozó volt a teológiai álláspontja. Ujabban Dr. Borbély István amellett foglalt állást, hogy ez a Dávid Ferenc utolsó irata. Ha a belső tartalmát megvizsgáljuk a műnek, Dávid Ferenc művének kell tartasuk. Ezekben is azt látjuk Dávid Ferenc vallását illetően, mint amit fönnebb elmondottunk nagyjában. Írásai telve vannak meglepő fordulatokkal, költői képekkel s nemes egyszerűséggel. Nemcsak ismeri korát töviről hegyire, hanem a jövőbe is lát. Kortársait nemcsak szárnyaló gondolataival és mélységeivel haladja túl, hanem fenkölt nemes lelkével is. Az ellenfelei a vitában legyőzötteket mind kivégzéssel sujtánák, beszédeikben pedig nagyon durva kifejezéseket használnak: Dávid Ferenc ezt sohasem teszi. Ő mindig türelmes. Türelmessége azonban sohasem jár együtt a vallási közönnyel, mint az életben rendszeren találjuk. Hite oly erős és határozott, mint a szenteké és fanatikusoké.

Dr. Iván László a *religiosumot*, a vallásos élményt kiválóan megtalálja Dávid Ferencben s azt mondja a racionálizmus vádjával szemben, hogy benne az érzelem a tulnyomó s hogy kiválóan vallásos típus. Ez igaz is, de hozzá kell tegyük: benne az érzelmi elem kiválóan párosult az értelmivel és az akaraterővel. Ez tette képessé arra, hogy a vitatkozásokban olyan nagy eredményeket érjen el. A csak érzelmi típus könnyen miszticizmusba, quietizmusba, vagy pietizmusba vagy pedig más szélsőséges irányba süllyed. A helyes vallásos szellem kialakulására a *lélek egésze*,

tehát az érzelem, értelem és akarat közreműködik. Akkor áll előtünk a helyes vallásos típus, ha az érzelem a tulnyomó a vallásban. Melyik volt Dávidnál tulsúlyban? A mult században, a racionalizmus virágkorában azt mondták, hogy az értelem. Egész sorát találjuk a tanulmányoknak, melyek a XVIII. századi felvilágosodás és racionalizmus eszméit mind megtalálják a Dávid Ferenc munkásságában. A nagy szellemek közös végzete az, hogy mindenkor megtalálja a maga szükséges eszméjét benne. Azt hiszem, nemcsak a mai kor szelleme, hanem az igazság maga is azt mondja, hogy a Dávid Ferenc vallása nem volt rideg észvallás, hanem az érzelmek mélységét magában foglaló nagy és szent hódolat a mindenség ura, az emberiség szerető édes Atyja iránt. Nem egészen véletlen, hogy hittani-teológiai rendszert nem dolgozott ki. Ennek nemcsak az volt az oka, hogy nagyon el volt foglalva és csaknem folytonosan küzdenie kellett a különböző áramlatokkal, hanem talán nem is akarta. Az ő számára elegendő siker volt, hogy Jézus Atyját megismerte és azt a vallásos tapasztalat középpontjává tette. Midőn az Atya megismeréséről beszélünk, hiba volna a logikai megismerésre gondolni. A megismerés: teljes átadás, megvalósítás és teremtés fogalmával szinonim fogalom; fölismerése annak, hogy mi Istenben vagyunk és Isten mibennünk. Az Isten imánenciájának nagy gondolata hatotta át Dávid Ferencet és ez egy egészen nagyszerű vallásos képet létesített benne. Isten az emberiség gondviselő, szerető édes Atyja, az emberi szellem szabadsága és a lélek halhatatlansága, ez a három nagy eszme töltötte be egész életét és munkásságát. A kifejezésekben nem volt mindig szabatos, hogy is lehetett volna a XVI. század forrongásában, mikor a reformációval együtt fejlődött ki a nemzeti nyelv is. Azonban mégis, még a mai szemmel nézve is oly nagyszerű volt, hogy értékét alig lehet megállapítani. Jó, hogy november 15-ike mintegy kötelelességünké teszi, hogy minden évben legalább egyszer foglalkozzunk Dávid Ferenc halhatatlan eszméivel, hogy újabb hitet, újabb erőt és lelkesedést nyerjünk a létért való küzdelemre, a tökéletesség felé való haladásra. Mert a Dávid Ferenc vallása ma is vezet, irányít és lelkünket megihletti. Arra a benső, jézusi tapasztalatra vezérel, hogy Isten mindig mivélünk van.